

Η ΣΥΝΥΠΑΡΕΗ ΤΟΥ
ΠΡΑΚΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ
ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ ΣΤΟ
ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΚΑΝΤ

ΕΠΟ22 ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ
ΤΡΙΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΘΟΔΩΡΗΣ ΣΟΛΛΑΤΟΣ
ΜΑΡΤΙΟΣ 2007

Περιεχόμενα

1. Εισαγωγή.....	3
2. Η συνθετική εκ των προτέρων γνώση.....	3
3. Η αντιστροφή της οπτικής.....	4
4. Το πρόβλημα της Μεταφυσικής.....	4
5. Η γνώση, η νόηση και η Τρίτη Αντινομία.....	5
6. Επίλογος.....	6
Βιβλιογραφία.....	8

Εκφώνηση εργασίας:

“Έπρεπε λοιπόν να καταργήσω τη γνώση, για να κερδίσω τόπο για την πίστη” (I. Kant, Κριτική του Καθαρού Λόγου, Πρόλογος στην Β’ έκδοση B30, μτφ. Α. Γιανναρά). Πώς η κριτική προσέγγιση επιτρέπει στον Kant να εναρμονίσει τον θεωρητικό και τον πρακτικό λόγο;

1. Εισαγωγή

Ο Ιμάνουελ Καντ βρέθηκε αντιμέτωπος με ένα αδιέξοδο που αποτελούσε κληρονομιά της σκέψης του Διαφωτισμού. Η σχολαστική εκδοχή του ορθολογισμού που εκφραζόταν μέσα από τη σκέψη του Λάμπνιτς και ήταν η διανοητική ορθοδοξία της εποχής, είχε μετεξελιχθεί σε έναν δογματισμό¹. Αυτός ο δογματισμός προκάλεσε ως αντίδραση την εμφάνιση ενός σκεπτικισμού με κύριο εκφραστή τον Χιουμ, η ψυχολογική ερμηνεία της αιτιότητας του οποίου έθετε σε κίνδυνο το κύρος της επιστήμης². Για τον Καντ, που είχε γαλουχηθεί με το αισιόδοξο ιδεώδες της επιστήμης ως ρυθμιστή των σχέσεων ανθρώπου και φύσης και ως καθοδηγητική δύναμη για τον εξορθολογισμό των κοινωνικών σχέσεων και δεσμών³, αυτή η κατάρρευση της επιστημονικής βεβαιότητας ήταν το έναυσμα για να προσπαθήσει να δώσει μια απάντηση που αφ' ενός θα προστάτευε το κύρος της επιστήμης, αφ' ετέρου θα προστάτευε τη θέση του ανθρώπου ως ελεύθερο και αυτόνομο ον. Να προσπαθήσει με άλλα λόγια να εναρμονίσει τον θεωρητικό λόγο που προσδιορίζει μόνο το αντικείμενο και την έννοιά του⁴, με τον πρακτικό λόγο που ασχολείται με τις επιλογές που προσδίδουν νόημα στην ανθρώπινη ύπαρξη⁵. Στη συνέχεια θα δούμε πώς ο Καντ προσδιορίζει τα προβλήματα αυτής της συνύπαρξης και πώς, προσεγγίζοντας κριτικά τον καθαρό λόγο, προτείνει μια αλλαγή στην φιλοσοφική μέθοδο η οποία καταφέρει και αναιρεί αυτά τα εμπόδια.

2. Η συνθετική εκ των προτέρων γνώση

Κεντρικό ρόλο στη γνωσιολογία του Καντ κατέχει η συνθετική εκ των προτέρων (a priori) γνώση. Ο Καντ κάνει κατ' αρχήν τη διάκριση μεταξύ της εκ των προτέρων και της εμπειρικής (εκ των υστέρων, a posteriori) γνώσης. Παρ' όλο που η γνώση αρχίζει από την εμπειρία, αυτό δεν σημαίνει απαραίτητα ότι απορρέει από αυτήν⁶. Χαρακτηριστικό της a priori γνώσης είναι η αναγκαιότητα και η καθολικότητα: ισχύουν για κάθε τι στον φυσικό κόσμο που μπορεί να γίνει αντικείμενο παρατήρησης⁷.

Ο Καντ χρησιμοποιεί επίσης τη διάκριση μεταξύ αναλυτικών και συνθετικών κρίσεων. Αναλυτικές είναι κατά τον Καντ οι κρίσεις εκείνες στις οποίες το κατηγορήμα «περιέχεται» στο υποκείμενο, ενώ συνθετικές εκείνες στις οποίες το κατηγορήμα βρίσκεται έξω από το υποκείμενο, συνδέοντας έτσι δύο διαφορετικές έννοιες. Ο Kenny θεωρεί ότι, δεδομένου ότι δεν είναι όλες οι προτάσεις δομημένες με την απλή μορφή υποκείμενο-κατηγορήμα, η διατύπωση του Καντ δεν είναι αρκετά σαφής. Παραθέτει έτσι και την διατύπωση του Φρέγκε, όπου η αναλυτική πρόταση εξαρτάται μόνο από γενικούς λογικούς νόμους και ορισμούς, ενώ η συνθετική από γενικές αρχές επιμέρους επιστημών⁸.

Ως παραδείγματα συνθετικής εκ των προτέρων γνώσης ο Καντ χρησιμοποιεί την Αριθμητική και την Γεωμετρία. Οι επιστήμες αυτές επεκτείνουν τη γνώση μας πέρα από τη λογική (που αποτελεί αναλυτική a priori γνώση) αλλά χωρίς να απορρέουν από την εμπειρία - απορρέουν από την εποπτεία⁹.

1 Βαλλιάνος, Π. *Φιλοσοφία στην Ευρώπη: Νεότερα και σύγχρονα ρεύματα (19ος-20ος αιώνας)*, ΕΑΠ, Πάτρα 2004, (συντομογραφία: Βαλλιάνος), σελ. 30

2 Βαλλιάνος, σελ. 31

3 Βαλλιάνος, σελ. 30

4 Kant, I., *Κριτική του καθαρού λόγου* (μτφρ. Α. Γιανναρά), Αθήνα: εκδ. Παπαζήση (συντομογραφία: πρόλογος), σελ. 39

5 Βαλλιάνος, σελ. 43

6 Anthony Kenny, «Από τον Ντεκάρτ στον Καντ», στο Α. Kenny (επιμ.), *Ιστορία της Δυτικής Φιλοσοφίας*, μτφρ. Δ. Ρισσάκη, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 2005 (συντομογραφία: Kenny), σελ. 232

7 Βαλλιάνος, σελ. 33

8 Kenny, σελ. 232-233

9 Kenny, σελ. 233

Ο Καντ εξετάζει τη συνθετική a priori γνώση σε σχέση με την φιλοσοφία. Για να γνωρίσουμε ένα αντικείμενο, απαιτούνται δύο πράγματα: η εμπειρία και η νόηση. Η εμπειρία είναι ένα είδος γνώσης που *απαιτεί τη συνδρομή της νοήσεως*¹⁰ για να μπει σε τάξη. Συνεπώς πρέπει να υπάρχουν a priori έννοιες με την βοήθεια των οποίων η νόηση θα ταξινομήσει και θα κωδικοποιήσει τα δεδομένα των αισθήσεων¹¹. Ο Καντ εντοπίζει δύο μορφές καθαρής εποπτείας, τον χώρο και τον χρόνο. Ο χώρος και ο χρόνος αποτελούν έννοιες τις οποίες γνωρίζουμε εκ των προτέρων - δεν μπορούμε να φανταστούμε αντικείμενα χωρίς χώρο και χρόνο. Εκ των προτέρων όμως γνωρίζουμε και κάποιες αλήθειες για τον χώρο και τον χρόνο, οι οποίες προηγούνται κάθε εμπειρίας (άρα είναι a priori), αλλά επίσης βασίζονται στην εποπτεία (άρα δεν είναι αναλυτικές¹²). Η αιτιότητα είναι κατά τον Καντ μια τέτοια συνθετική εκ των προτέρων γνώση: γνωρίζουμε εκ των προτέρων, λόγω της κατασκευής του λογικού μας, ότι κάθε εμπειρία που θα συναντήσουμε θα έχει αιτιακή συγκρότηση. Αυτή η γνώση συνδέει τις έμφυτες έννοιες του ανθρώπινου νου με την εμπειρία που θα αποκτηθεί μέσω των αισθήσεων¹³.

3. Η αντιστροφή της οπτικής

Η ύπαρξη συνθετικής εκ των προτέρων γνώσης δίνει στον Καντ τη δυνατότητα να επιχειρήσει μια αντιστροφή της επιστημολογικής οπτικής της Μεταφυσικής. Η Μεταφυσική κατά τον Καντ δεν είχε καταφέρει να *πορευτή τον ασφαλή δρόμο της επιστήμης*¹⁴, όπως η Φυσική και τα Μαθηματικά. Αυτόν τον ασφαλή δρόμο, τόσο τα Μαθηματικά όσο και η Φυσική τον ανακάλυψαν μετά από μια *«επανάσταση του τρόπου του σκέπτεσθαι»*¹⁵, μας λέει ο Καντ. Μια αλλαγή δηλαδή στον τρόπο με τον οποίο ο επιστήμονας αναζητά τους νόμους που διέπουν τη φύση. Φέροντας ως παράδειγμα τα πειράματα των Galilei, Torricelli και Stahl, ο Καντ εντοπίζει την αλλαγή αυτή στην ύπαρξη a priori εννοιών, οι οποίες καθοδηγούν την αναζήτηση του επιστήμονα¹⁶. Έμφυτες δηλαδή στο νου έννοιες, οι οποίες δεν παράγονται από την εμπειρία, αλλά είναι εκείνες οι οποίες δίνουν μορφή στην εμπειρική πραγματικότητα όταν εφαρμόζονται στα δεδομένα των αισθήσεων. Αντί λοιπόν να ρυθμίζεται το λογικό προς τα πράγματα, τα πράγματα ρυθμίζονται προς το λογικό¹⁷.

Ο Καντ παρομοιάζει αυτήν την αντιστροφή οπτικής με την σκέψη του Κοπέρνικου ο οποίος, βλέποντας ότι δεν κατέληγε σε αποτέλεσμα με την υπόθεση ότι τα άστρα περιστρέφονται γύρω από τον θεατή, δοκίμασε την υπόθεση ότι τα άστρα μένουν ακίνητα και ο θεατής περιστρέφεται. Μια ανάλογη αλλαγή οπτικής προτείνει και ο Καντ στην περίπτωση της Μεταφυσικής με αντικείμενο την εποπτεία των αντικειμένων¹⁸.

4. Το πρόβλημα της Μεταφυσικής

Μέχρι τώρα είδαμε πώς ο Καντ συνδέει την γνώση με την εμπειρία όπως οι τυπικοί ορθολογιστές. Ζητά από τον λόγο να *συμπορεύεται με τη φύση κρατώντας στο ένα χέρι τις αρχές, ... και στο άλλο το πείραμα*¹⁹.

Έχει ωστόσο ήδη δεχθεί ότι υπάρχει συνθετική a priori γνώση. Υπάρχουν λοιπόν δύο καθα-

10 Πρόλογος, σελ. 46

11 Kenny, σελ. 234

12 Kenny, σελ. 236

13 Βαλλιάνος, σελ. 34-35

14 Πρόλογος, σελ. 43

15 Πρόλογος, σελ. 42

16 Πρόλογος, σελ. 42

17 Βαλλιάνος, σελ. 33

18 Πρόλογος, σελ. 45

19 Πρόλογος, σελ. 41

ρές μορφές αισθητής εποπτείας, ο χώρος και ο χρόνος, καθώς και οι αλήθειες που γνωρίζουμε για τον χώρο και τον χρόνο, όπως για παράδειγμα η αρχή της αιτιότητας. Αυτές όμως οι «κατηγορίες» όπως τις ονομάζει ο Καντ, είναι από μόνες τους απόλυτα κενές. Η επιστημονική γνώση προκύπτει όταν το εμπειρικό περιεχόμενο πληρώσει αυτές τις κατηγορίες και πάρει μορφή από αυτές. Τα δεδομένα των αισθήσεων συνεπώς αποτελούν αναγκαία (αλλά όχι και ικανή) συνθήκη για την επιστημονική γνώση²⁰. Άρα, ο επιστημονικός νους έχει πρόσβαση μόνο στα «φαινόμενα» και η γνώση είναι υποκειμενική, αφορά δηλαδή μόνο το υποκείμενο (ατομικό ή συλλογικό) από τα αισθητήρια όργανα του οποίου προέρχονται τα δεδομένα της εμπειρίας. Το «πράγμα καθαυτό» είναι απροσπέλαστο, χωρίς εμπειρική υπόσταση²¹.

Το πρόβλημα με την Μεταφυσική είναι ότι το ουσιαστικό της θέμα είναι ακριβώς αυτά τα πράγματα τα οποία βρίσκονται πέρα από τα όρια κάθε δυνατής εμπειρίας²². Ο Καντ θέτει έτσι ένα όριο στον καθαρό θεωρητικό λόγο. Όπως σημειώνει και ο ίδιος, εκ πρώτης όψεως το αποτέλεσμα είναι αρνητικό. Όμως από αυτήν την κριτική του θεωρητικού λόγου προκύπτει και μια πολύ σημαντική ωφέλεια, καθώς κατοχυρώνει τον πρακτικό λόγο και τον προστατεύει από τις αντιφάσεις που δημιουργούνται με τη χρήση του θεωρητικού λόγου σε πράγματα εκτός εμπειρίας²³. Μέσα λοιπόν από μια πράξη «επιστημολογικής ταπεινοφροσύνης²⁴» ο Καντ κλείνει το δρόμο του θεωρητικού λόγου προς κάθε τι που είναι έξω από την εμπειρία. Ο θεωρητικός λόγος αφορά τα πράγματα που μπορούν, πέρα από την υπόστασή τους ως πράγματα καθαυτά, να έχουν υπόσταση και ως φαινόμενα. Δεν έχει όμως καμία πρόσβαση προς τα αντικείμενα που δεν έχουν εμπειρική υπόσταση, όπως ο Κόσμος (ως ολότητα), η Ψυχή και ο Θεός²⁵.

5. Η γνώση, η νόηση και η Τρίτη Αντινομία

Για να δείξει ο Καντ τις *απατηλές τάσεις* του καθαρού λόγου, κατασκευάζει ένα σύνολο αντινομιών, ζευγών δηλαδή αντίθετων επιχειρημάτων που οδηγούν σε αντιφάσεις²⁶. Κάθε αντινομία αποτελείται από μια θέση και μια αντίθεση. Όμως και οι δύο πλευρές της αντινομίας είναι λάθος: η θέση, η οποία παρουσιάζει τον κόσμο μικρότερο από την σκέψη, αντιπροσωπεύει για τον Καντ το σφάλμα του δογματισμού, τοποθετώντας τη δυνατότητα της σκέψης πέρα από τα όρια του κόσμου. Η αντίθεση, η οποία παρουσιάζει τον κόσμο μεγαλύτερο από τη σκέψη, αντιπροσωπεύει το σφάλμα του εμπειρισμού²⁷.

Ο Καντ παρουσιάζει τέσσερις συνολικά αντινομίες, σε κάθε μία εκ των οποίων η *αντίθεση βεβαιώνει ότι μια συγκεκριμένη σειρά συνεχίζεται επ' άπειρον*, ενώ η θέση ότι η ίδια σειρά *φτάνει σε ένα τέλος*²⁸. Εδώ μας ενδιαφέρει η τρίτη αντινομία, η οποία ασχολείται με την φυσική αιτιότητα και την ελεύθερη αιτιότητα. Η τρίτη αντινομία διαφέρει από τις υπόλοιπες στο σημείο που ο Καντ επιχειρεί να δείξει ότι η θέση και η αντίθεση είναι αληθείς (και όχι ψευδείς όπως στις υπόλοιπες). Ο Kenny χαρακτηρίζει τον τρόπο που ο Καντ πραγματεύεται την τρίτη αντινομία ως *μια από τις πολλές απόπειρες που έχουν κάνει οι φιλόσοφοι να συμβιβάσουν την ελευθερία με την αιτιοκρατία*²⁹.

20 Βαλλιάνος, σελ. 36

21 Βαλλιάνος, σελ. 37

22 Πρόλογος, σελ. 47

23 Πρόλογος, σελ. 52

24 Βαλλιάνος, σελ. 40

25 Βαλλιάνος, σελ. 40

26 Kenny, σελ. 252

27 Kenny, σελ. 254

28 Kenny, σελ. 254

29 Kenny, σελ. 256

Στον πρόλογο στη δεύτερη έκδοση της «Κριτικής του καθαρού λόγου» ο Καντ όπως είδαμε έχει ήδη αναφερθεί στα όρια του καθαρού θεωρητικού λόγου. Έχει επίσης ήδη διαχωρίσει τα φαινόμενα από τα πράγματα καθαυτά. Διατυπώνει όμως την επιφύλαξη ότι, παρ' όλο που δεν μπορούμε να γνωρίσουμε κάτι ως πράγμα καθαυτό, τίποτε δεν μας εμποδίζει να το νοούμε, αρκεί να μην πέφτουμε σε αντίφαση με τον εαυτό μας³⁰.

Εξετάζει λοιπόν την αντίφαση της τρίτης αντινομίας με βάση αυτήν την οπτική. Αν θεωρήσουμε την ανθρώπινη ψυχή μόνο ως πράγμα καθαυτό, τότε λέγοντας ότι είναι υποταγμένη στην φυσική αιτιότητα αλλά ταυτόχρονα ότι έχει και ελεύθερη βούληση, πέφτουμε σε προφανή αντίφαση. Αν όμως λάβουμε υπόψη την *αμφισημία του αντικειμένου* (της ανθρώπινης ψυχής) ως φαινόμενο και ως πράγμα καθαυτό, τότε μπορούμε να νοούμε την ανθρώπινη βούληση από τη μια πλευρά ως φαινόμενο, *υποταγμένη κατ' αναγκαιότητα στο φυσικό νόμο και επομένως ως μη ελεύθερη* και από την άλλη ως πράγμα καθαυτό, μη υποταγμένη στο φυσικό νόμο και συνεπώς ελεύθερη³¹.

Η ελευθερία της ανθρώπινης βούλησης λοιπόν δεν μπορεί, ως ιδιότητα της ανθρώπινης ψυχής (ενός αντικειμένου δηλαδή που δεν μπορούμε να το γνωρίσουμε ως πράγμα καθαυτό) να γίνει γνωστή μέσω της εποπτείας. Ωστόσο, μπορούμε να νοούμε την ελευθερία³². Γίνεται έτσι εφικτή, περιορίζοντας την επίδραση του θεωρητικού λόγου, η πρακτική διεύρυνση του καθαρού λόγου. Ο Καντ αφαιρεί από τον καθαρό θεωρητικό λόγο *την έπαρση των υπέρμετρων άμεσων εποπτειών του* με στόχο να ανταποκριθεί στην αναγκαία, όπως θεωρεί, πρακτική χρήση του καθαρού λόγου³³.

Η πρακτική χρήση του καθαρού λόγου που επιδιώκει ο Καντ να ελευθερώσει από τον θεωρητικό λόγο είναι η Ηθική³⁴. Γιατί χωρίς την ελευθερία, τη δυνατότητα δηλαδή του ανθρώπου ως πράγμα καθαυτό να αυτοκαθορίζεται, να είναι αυτόνομος, είναι αδύνατη η ηθική πράξη³⁵.

6. Επίλογος

Ξεκινώντας από την συνθετική εκ των προτέρων γνώση, ο Καντ επιχειρεί μίαν αντιστροφή της επιστημολογικής οπτικής. Αφού υπάρχει η συνθετική a priori γνώση, ο επιστήμονας μπορεί να την χρησιμοποιήσει ως οδηγό. Αυτή όμως η γνώση είναι από μόνη της άχρηστη χωρίς περιεχόμενο που να προέρχεται από την εμπειρία, μέσω των δεδομένων των αισθήσεων. Θέτει έτσι ένα *ανυπέροβλητο γνωστικό όριο* που απαγορεύει στον θεωρητικό λόγο να ασχοληθεί με πράγματα που βρίσκονται πέρα από την εμπειρία³⁶. Αυτά τα πράγματα είναι τα «νοούμενα» και ο Καντ δέχεται ότι υπάρχουν με μίαν αρνητική έννοια, ως πράγματα δηλαδή που δεν είναι αντικείμενα αισθητής εποπτείας και όχι με την καταφατική έννοια των πραγμάτων που είναι αντικείμενα μιας μη αισθητής εποπτείας³⁷.

Ο Καντ χρησιμοποιεί αυτόν τον διαχωρισμό για να λύσει την αντίφαση μεταξύ αιτιοκρατίας και ελεύθερης ανθρώπινης βούλησης. Ο άνθρωπος υπόκειται στη φυσική αιτιότητα ως προς τη βιολογική του διάσταση. Ως πράγμα καθαυτό όμως είναι αυτόνομος. Αυτήν την υπόσταση του ανθρώπου, την πραγματική του ουσία, δεν μπορούμε να την γνωρίσουμε. Και δεν μπορούμε να γνωρίσουμε και να εξηγήσουμε και την ελευθερία που αποτελεί ιδιότητα της ανθρώπινης ψυχής. Αποκλείεται έτσι ο θεωρητικός λόγος, αφήνοντας

30 Πρόλογος, σελ. 53

31 Πρόλογος, σελ. 54

32 Πρόλογος, σελ. 54-55

33 Πρόλογος, σελ. 56

34 Πρόλογος, σελ. 52

35 Βαλλιάνος, σελ. 45

36 Βαλλιάνος, σελ. 37

37 Kenny, σελ. 249

το πεδίο ελεύθερο στον πρακτικό λόγο. Ο Καντ καταργεί τη γνώση με την έννοια ότι την περιορίζει μόνο στη γνώσιμη πλευρά των πραγμάτων, στα φαινόμενα δηλαδή που μπορούν να γίνουν γνωστά μέσω των αισθήσεων. Αφήνει έτσι χώρο για αυτό που ονομάζει πίστη, την εφαρμογή δηλαδή του καθαρού λόγου στα νοούμενα, τα πράγματα εκείνα που δεν μπορούν να γίνουν γνωστά, μπορούν όμως να νοηθούν.

Ο Καντ ονομάζει τη φιλοσοφία που βασίζεται σε απριοδικές αρχές *καθαρή Φιλοσοφία*. Το τμήμα της που περιορίζεται σε ορισμένα αντικείμενα του νου το ονομάζει *Μεταφυσική*, σε αντιπαράθεση με την «μορφική» καθαρή φιλοσοφία που είναι η Λογική. Προκύπτει έτσι ότι η ηθική Φιλοσοφία, η οποία *πρέπει να προσδιορίσει τους νόμους της ανθρώπινης θέλησης*, έχει ένα εμπειρικό τμήμα (την πρακτική Ανθρωπολογία) και ένα ορθολογικό, την κατεξοχήν Ηθική³⁸. Αυτό είναι που ψάχνει ο Καντ, να βασίσει δηλαδή την αναζήτηση του ηθικού νόμου σε μια καθαρή Φιλοσοφία βασισμένη σε απριοδικές αρχές³⁹ και αποκαθαρωμένη από κάθε εμπειρικό στοιχείο, προτείνοντας μάλιστα τον διαχωρισμό του εμπειρικού στοιχείου από το ορθολογικό ως απαίτηση της φύσης της επιστήμης⁴⁰.

Ο Καντ απορρίπτει τον Δογματισμό, την αλαζονική δηλαδή στάση ενός λόγου που δεν έχει υποστεί κριτική, άρα και οριοθέτηση της δύναμής του. Απορρίπτει και τον Σκεπτικισμό που καταδικάζει συνοπτικά την Μεταφυσική, θέτοντας (ο Καντ) τις βάσεις για τη θεμελίωση της Μεταφυσικής ως επιστήμης. Διαχωρίζει τον πρακτικό από τον θεωρητικό λόγο επιτρέποντας τη συνύπαρξή τους στο πλαίσιο μιας *δογματικής πορείας* του λόγου, μιας επιστήμης που πρέπει να είναι πάντα δογματική, δηλαδή *αυστηρά αποδεικτική βάσει βέβαιων a priori αρχών*⁴¹. Δημιουργώντας μια επιστημονικά έγκυρη Μεταφυσική, διασώζει το κύρος της επιστήμης και παράλληλα προσδίδει στον πρακτικό λόγο το κύρος που χρειάζεται ώστε, μέσα από μια νέα μέθοδο, να μπορέσει να μελετήσει τον άνθρωπό ως ελεύθερο και αυτόνομο ον.

38 Kant Immanuel, *Τα θεμέλια της Μεταφυσικής των ηθών*, μτφρ. Γιάννη Τζαβάρρα, εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννενα 1984 (συντομογραφία: ΜΤΗ), σελ. 24-25

39 ΜΤΗ, σελ. 28

40 ΜΤΗ, σελ. 25-26

41 Πρόλογος, σελ. 60-61

Βιβλιογραφία

- Βαλλιάνος, Π. *Φιλοσοφία στην Ευρώπη: Νεότερα και σύγχρονα ρεύματα (19ος-20ος αιώνας)*, ΕΑΠ, Πάτρα 2004
- Kant, I., *Κριτική του καθαρού λόγου* (μτφρ. Α. Γιανναρά), Αθήνα: εκδ. Παπαζήση
- Anthony Kenny, «Από τον Ντεκάροτ στον Καντ», στο Α. Kenny (επιμ.), *Ιστορία της Δυτικής Φιλοσοφίας*, μτφρ. Δ. Ρισσάκη, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 2005
- Kant Immanuel, *Τα θεμέλια της Μεταφυσικής των ηθών*, μτφρ. Γιάννη Τζαβάρα, εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννενα 1984

You are free:

- to copy, distribute, display, and perform the work

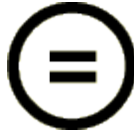
Under the following conditions:

Attribution. You must give the original author credit.

Noncommercial. You may not use this work for commercial purposes.

No Derivative Works. You may not alter, transform, or build upon this work.

- For any reuse or distribution, you must make clear to others the license terms of this work.
- Any of these conditions can be waived if you get permission from the copyright holder.

Your fair use and other rights are in no way affected by the above.